

सिंचन क्षेत्रासाठी निदेश

विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळे आदेश, १९९४ याच्या नियम ७ अन्वये महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी दिलेले निदेश, वार्षिक योजनेतील नियतव्ययाचे प्रदेश-निहाय वितरण, त्यांचा अनुशेष दूर करण्यासाठी कालबद्ध आराखडा आणि वार्षिक योजना वित्तीय वर्ष २००८-०९ मध्ये सिंचन क्षेत्राचा अनुशेष दूर करण्यासाठी प्रदेश-निहाय नियत वाटप..

१. प्रस्तावना :

१.१ भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१(२) अन्वये राष्ट्रपतींनी केलेल्या महाराष्ट्र राज्य (विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्रासाठी राज्यपालांची विशेष जबाबदारी) आदेश, १९९४ याद्वारे विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळांच्या क्षेत्रांच्या बाबतीत संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१ च्या खंड (२) च्या उप-खंड (ख) व (ग) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या बाबींसाठी महाराष्ट्राच्या राज्यपालांकडे विशेष जबाबदारी सोपविलेली आहे. महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी दि. ३० एप्रिल १९९४ रोजी उक्त तीनही प्रदेशांसाठी स्वतंत्र वैधानिक विकास मंडळे स्थापन करणारा विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळे आदेश, १९९४ निर्गमित केला आहे.

१.२ उक्त आदेशाच्या नियम ७ नुसार, संपूर्ण राज्याच्या आवश्यक गरजा विचारात घेऊन, विकास मंडळांच्या क्षेत्रांसाठी विकास खर्चाच्या निधींचे समन्यायाने नियतवाटप केल्याची सुनिश्चिती करण्याबाबत महाराष्ट्राच्या राज्यपालांची विशेष जबाबदारी आहे.

१.३ उक्त आदेशाच्या नियम ८ नुसार, राज्यपालांनी दिलेल्या निधींचे किंवा नियतव्ययाचे वाटप, राज्य विधानमंडळासमोर सादर करण्यात येणाऱ्या वार्षिक वित्तीय विवरणपत्रामध्ये दर्शविण्यात येईल आणि उपरोक्त नियतव्ययाच्या संबंधातील विकास कामे राज्य शासनाकडून करण्यात येतील किंवा करविण्यांत येतील आणि अशा प्रकारे नियतवाटप केलेला निधी, एका मंडळाच्या क्षेत्रामधून दुसऱ्या मंडळाच्या क्षेत्रामध्ये वळविण्यात येणार नाही.

२. हे निदेश, दिनांक ६ मार्च २००६ व १ मार्च २००७ चे राज्यपालांचे निदेश पुढे चालू ठेऊन काढण्यात आलेले आहेत.

३. जोडपत्र-एक हे, २००२ व २००७ मधील सिंचन क्षेत्रातील वित्तीय अनुशेषाची तुलनात्मक स्थिती दर्शविते. जोडपत्र-दोन हे, राज्यातील लोकसंख्येची प्रदेश-निहाय टक्केवारी, निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र व सिंचन क्षेत्रातील अनुशेष यांचे विवरण देते. जोडपत्र-तीन हे, १ एप्रिल २००४ रोजी चालू असलेले प्रकल्प व त्यांचा शिल्लक खर्च यांचे विवरण देते.

४. सिंचन क्षेत्रातील नियत वाटपाच्या समन्याय वाटपाचे सूत्र :

४.१ सिंचन क्षेत्रातील १ एप्रिल २००५ रोजी असलेला उर्वरित अनुशेष पुढील चार वर्षांमध्ये भरून काढणे हे दिनांक ६ मार्च २००६ च्या निदेशांचे ध्येय आहे. प्रती हेक्टरला रु.५०,००० या खर्च-मानकाचा वापर करून, निर्देशांक व अनुशेष समितीने १९९४ मध्ये सिंचन क्षेत्रातील अनुशेष निर्धारित केला होता. तथापि, जल संपदा विभागाने, प्रती हेक्टरी रुपये ५०,००० इतक्या अनुरूप खर्चाच्या ऐवजी अनुशेष दूर करण्यासाठी निश्चित केल्या प्रकल्पांचा उर्वरित खर्च विचारात घेऊन, १ एप्रिल २००० रोजी असलेला प्रदेश-निहाय अनुशेष निश्चित केलेला होता. त्यानंतर पुढच्या

वर्षामधील अनुशेष, १ एप्रिल २००० रोजी असलेल्या वित्तीय अनुशेषामधून दूर केलेल्या अनुशेषावर केलेला खर्च वजा करुन, परिगणित करण्यात आलेला आहे. ही पध्दत पुढे चालू ठेवताना, जल संपदा विभागाने, १ एप्रिल २००२ रोजी असलेल्या वित्तीय अनुशेषामधून दूर केलेल्या अनुशेषावर केलेला खर्च वजा करुन (म्हणजेच केलेल्या खर्चासाठी संबंधित वर्षामध्ये दूर केलेल्या अनुशेषाच्या संबंधात दिलेला भारांक बहुगुणित करुन) जो काढण्यात आलेला आहे असा १ एप्रिल २००६ रोजी असलेला अनुशेष कळविला आहे. त्याच कार्यपध्दतीचा अवलंब करुन जल संपदा विभागाने, **जोडपत्र-एक** मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे, दिनांक १ एप्रिल २००७ रोजी असलेला अनुशेष आता कळविलेला असून, अनुशेष दूर करण्यांतर्गत नियतव्ययाचे वाटप करण्यासाठी, म्हणजेच **जोडपत्र-५** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे अनुशेषाच्या घटकाला भारांक देण्यासाठी हा अनुशेष विचारार्थ घेण्यात येत आहे.

या प्रक्रीयेमुळे, अनुशेषाच्या ताज्या आकडेवारीची गणना करताना, त्यात काही विसंगती असल्याचे दिसून येते. अनुशेष निश्चित करण्यासाठी दिनांक १ एप्रिल २००० ची आधारभूत किंमत विचारार्थ घेण्यात आली तेव्हा, नंतर कमी झालेल्या किंमती, चलनवाढीसाठी समायोजित करण्यात आल्या नाहीत. तथापि, तूर्त अनुशेष शीघ्रतेने भरुन काढावयाचा असल्याने, अशाप्रकारचे समायोजन एखादया नंतरच्या दिनांकास करण्यात येईल.

उपरोक्त विसंगतीचा परिणाम म्हणून दिसून आलेला, जलसिंचनाच्या क्षेत्रातील वित्तीय व प्रत्यक्ष अनुशेष यामध्ये असणाऱ्या तफावतीचा मुाँ, दिनांक १५ डिसेंबर २००१ च्या निदेशांच्या खंड ७.१२ मध्ये तपशीलवार विचारात घेण्यात आला आहे. वित्तीय अनुशेष दूर करण्यावर भर देताना, वित्तीय अनुशेष हा चार वर्षामध्ये, म्हणजेच एप्रिल २००६ पूर्वी भरुन

काढण्यात येईल आणि प्रत्यक्ष अनुशेषावर भर देऊन अनुशेष नव्याने निश्चित करण्यात येईल हे त्यावेळी गृहीत धरण्यात आले होते. तथापि, अनुशेष विनिर्दिष्ट केलेल्या कालमर्यादित भरुन काढण्यात आलेला नसल्याने आणि दिनांक ६ मार्च २००६ च्या निदेशाद्वारे हा अनुशेष भरुन काढण्याचा कालावधी एप्रिल २०१० पर्यंत वाढविण्यात आला असल्याने, वर नमूद केलेली कृती त्यानंतर करण्यात येईल.

४.२ अनुशेषाचे प्रमाण, लोकसंख्या, निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र आणि प्रगती पथावरील प्रकल्प या घटकांना देण्यात आलेल्या भारांकानुसार दिनांक ६ मार्च २००६ च्या निदेशांमध्ये नियतव्ययाच्या प्रदेशनिहाय नियतवाटपासाठीची क्रमसूची (workable calendar) ठरवून देण्यात आली आहे, ती पुढीलप्रमाणे :-

वर्ष	भारांक			
	अनुशेष	लोकसंख्या	निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र	प्रगती पथावरील प्रकल्प
२००६-०७	२५	४०	२०	१५
२००७-०८	३५	३०	२०	१५
२००८-०९	४५	२०	२०	१५
२००९-१०	५५	१०	२०	१५

४.३ विद्यमान विकास मंडळांचा कार्यकाळ ३० एप्रिल २०१० पर्यंत असल्यामुळे, असे योजिले आहे की, दिनांक १ एप्रिल २००६ पासून पुढील चार वर्षांमध्ये अनुशेष भरुन काढण्यात यावा. त्यामुळे १ एप्रिल २००७ रोजी शिल्लक राहिलेला रु. ३२१७.५८ कोटी इतका उर्वरित वित्तीय अनुशेष पुढील दोन वर्षांत दूर करावा लागणार असून, हा अनुशेष दूर करण्यासाठी

दरवर्षी किमान रुपये १६०८.७९ कोटी इतकी रक्कम सिंचन क्षेत्राला द्यावी लागेल. दिनांक ६ मार्च २००६ च्या निदेशांच्या खंड ७.६ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे सिंचन क्षेत्रासाठीच्या एकूण नियत वाटपातील अनुशेषासाठी ४० टक्के इतका भारांक नेमून दिल्याने, पुढील २ वर्षांकरीता सिंचन क्षेत्रासाठी रुपये ४०२१.९८ कोटी इतकी रक्कम किमान नियतवाटप ठरेल.

४.४ आता, नियोजन विभागाने त्यांच्या दिनांक ६ मार्च २००८ च्या पत्राद्वारे, २००८-०९ या वित्तीय वर्षाच्या, वार्षिक योजनेमधील सिंचन क्षेत्रासाठीचे एकूण नियत वाटप रुपये ५९४० कोटी इतके विनिर्दिष्ट केले आहे. तथापि, सिंचन विभागासाठीचा विभागणीयोग्य नियतव्यय रुपये ५१०० कोटी असून त्यापैकी परिच्छेद ४.३ मध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे रुपये ४०२१.९८ कोटीचा नियतव्यय निदेशासाठी विचारात घेण्यात येत आहे. या नियत वाटपापैकी मोठे व मध्यम प्रकल्प, सिंचन महामंडळे व लघु सिंचन क्षेत्रांचा या निदेशांच्या प्रयोजनार्थ विचार करण्यात आला. त्यामुळे ज्या सिंचन क्षेत्रासाठीच्या नियत वाटपास हे निदेश लागू आहेत त्या नियतवाटपाची रक्कम रुपये ४०२१.९८ कोटीच्या घरात आहे. समन्याय्य नियत वाटपासाठीच्या सूत्रासाठी अनुशेष, निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र, लोकसंख्या (बृहन्मुंबईची लोकसंख्या वगळता) व प्रगती पथावरील सिंचन प्रकल्प, हे चार घटक आधारभूत आहेत. तिन्ही प्रदेशांमध्ये करावयाच्या नियतव्ययाच्या नियत वाटपाचे प्रदेशनिहाय वितरण जोडपत्र-पाच मध्ये दिलेल्या सूत्रावर आधारित आहे. म्हणून, २००८-०९ या वित्तीय वर्षासाठी लागू असलेले भारांक, अनुशेषासाठी ४५ टक्के, लोकसंख्येसाठी २० टक्के, निव्वळ पेरणी केलेल्या क्षेत्रासाठी २० टक्के व प्रगती पथावरील प्रकल्पांसाठी १५ टक्के हे विचारात घेता, सिंचन क्षेत्रातील निधीवाटप हे, विदर्भासाठी रु.२०२९.४९ कोटी, मरावाड्यासाठी रु.८२२.९० कोटी आणि उर्वरित महाराष्ट्रासाठी रु.११६९.५९ कोटी इतके असेल.

४.५ वित्तीय वर्ष २००४-०५ आणि २००५-०६ च्या वार्षिक योजनेत सिंचन क्षेत्रावर झालेला खर्च :

दि. १ मार्च २००७ रोजीच्या राज्यपालांच्या निदेशातील परिच्छेद ४.५ मध्ये राज्यपालांनी असे निदेश दिले आहेत की, वित्तीय वर्ष २००४-०५ आणि २००५-०६ मधील खर्चातील विसंगतीची भरपाई पुढील तीन वर्षांत म्हणजेच, २००७-०८, २००८-०९ आणि २००९-१० मध्ये जोडपत्र-४ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या रीतीने टप्प्याटप्प्याने करावी. म्हणून, विदर्भाच्या रुपये ४३८.८२ कोटी आणि मराठवाड्याच्या रुपये १००.२६ कोटी तुटीची भरपाई करावी आणि उर्वरित महाराष्ट्राचा रु. ५३९.०८ कोटी इतका अतिरिक्त खर्च, त्यांना २००८-०९ या वित्तीय वर्षासाठी वाटप केलेल्या नियतव्ययातून वजा करण्यांत यावा, असे राज्यपालांनी निदेश दिले आहेत.

४.६ २००७-०८ या वित्तीय वर्षाच्या मराठवाडा पॅकेज अंतर्गत मराठवाडा प्रदेशास देण्यात आलेला अतिरिक्त नियतव्यय :

दिनांक २० नोव्हेंबर २००७ च्या पत्राद्वारे राज्यपालांनी, मराठवाडा पॅकेज अंतर्गत मराठवाडा प्रदेशास नियतवाटप केलेल्या रुपये १०० कोटीच्या अतिरिक्त नियतव्ययाचा समावेश असलेले, २००७-०८ या वित्तीय वर्षाचे खर्चाचे पूरक विवरणपत्र राज्य विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांपुढे ठेवण्याची शिफारस केलेली आहे. त्यांनी असा निदेश दिला आहे की, २००७-०८ या वर्षाच्या निदेशांमध्ये ठरवून दिलेल्या सूत्रानुसार, विदर्भ प्रदेशाला, या अतिरिक्त नियतव्ययासाठी पुढील दोन वर्षांपर्यंत यथोचित भरपाई देण्यात येईल. याच धर्तीवर, उर्वरित महाराष्ट्र प्रदेशाला देखील भरपाई द्यावी लागेल. २००७-०८ या वर्षाच्या निदेशांमध्ये घालून दिलेल्या सूत्रानुसार मराठवाड्याला पुरविण्यात आलेल्या रु.१०० कोटी इतक्या अतिरिक्त नियतव्ययाची अन्य दोन प्रदेशांना प्रतिपूर्ती करण्यासाठी रु. ३७१.

२५ कोटी इतक्या नियतव्ययाची तरतूद करावयाची असून त्यापैकी रु.२०७.२१ कोटी इतकी तरतूद विदर्भासाठी व रु.१६४.०४ कोटी इतकी तरतूद उर्वरित महाराष्ट्रासाठी करण्यात येईल. मराठवाडा पॅकेज अंतर्गत अतिरिक्त नियतव्ययाची दोन वर्षात भरपाई करावयाची असल्याने, सन २००८-०९ या वित्तीय वर्षामध्ये विदर्भ व उर्वरित महाराष्ट्रासाठी रु.१८५.६२ कोटी म्हणजेच, रुपये ३७१.२५ कोटीच्या ५० टक्के इतक्या नियतव्ययाची अतिरिक्त तरतूद केली जाईल. वरील तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र, **जोडपत्र-चार-अ** येथे देण्यात आले आहे. सिंचन क्षेत्राचा प्रदेशनिहाय नियतव्यय काढताना, रुपये ४०२१.९८ कोटी इतक्या विहित केलेल्या किमान नियतव्ययातून रुपये १८५.६२ कोटी इतकी रक्कम वजा केली आहे आणि सन २००८-०९ या वित्तीय वर्षाच्या सूत्रानुसार उर्वरित रकमेचे प्रदेशनिहाय नियतव्ययाचे वाटप निर्धारित केले आहे. सन २००४-०५, २००५-०६, व २००६-०७ या वित्तीय वर्षांच्या खर्चातील विसंगती दूर करण्यासाठी तसेच मराठवाडा पॅकेज अंतर्गत मराठवाडयाला अतिरिक्त नियतव्ययासाठी समायोजने केली आहेत. सर्व समायोजनांचा अंतर्भाव केल्यानंतर, प्रदेश-निहाय नियतव्यय वाटपाचे अंतिम विवरणपत्र **जोडपत्र-सहा** मध्ये देण्यात आलेले आहे.

५. याशिवाय, अर्थसंकल्पेतर खर्चाचे नियत वाटप, मान्यता देण्याबाबतच्या अधिकारांचे विकेंद्रीकरण आणि विभाज्य व अविभाज्य योजनांतर्गत नियतव्यय यासंबंधात अगोदरच्या निदेशांमध्ये घालून दिलेली मार्गदर्शकतत्वे आणि बांधील खर्च, नाबार्ड आणि ए.आय.बी.पी. व डी.पी. ए.पी. क्षेत्रांच्या अंतर्गत असलेले प्रकल्प यासंबंधात दि. ६ मार्च २००६ रोजी दिलेल्या निदेशांद्वारे विहित केलेली मार्गदर्शकतत्वे जशीच्या तशीच लागू राहतील. विकास मंडळांचा सिंचन विकास महामंडळांच्या कामकाजात महत्वपूर्ण सहभाग असावा याची शासनाने सुनिश्चिती करावी आणि अनुशेष

भरुन काढण्याचे दृष्टीने प्रकल्पांचा प्राथम्यक्रम निश्चित करण्याच्या व प्रकल्पांची निवड करण्याच्या बाबतीत सिंचन विकास महामंडळांच्या कामात विकास मंडळांना सहभागी करुन घेण्यात यावे, याचा देखील पुनरुच्चार करण्यात येत आहे.

६. अमरावती विभागातील सिंचन अनुशेष :

विदर्भात ११ जिल्हयांचा समावेश असून त्यांची नागपूर व अमरावती या दोन महसुली विभागांमध्ये विभागणी करण्यात आलेली आहे. अकोला, वाशिम, अमरावती, बुलढाणा आणि यवतमाळ या जिल्हयांचा अमरावती विभागामध्ये अंतर्भाव केलेला आहे. अमरावती विभागाचा सिंचन क्षेत्रातील अनुशेष दि. १ एप्रिल २००७ रोजी असल्याप्रमाणे रु. २४७७.६५ कोटी एवढा असून तो राज्यातील एकूण सिंचन अनुशेषाच्या ७७ टक्के इतका आणि विदर्भातील प्रादेशिक सिंचन अनुशेषाच्या ९९.२२ टक्के इतका आहे. मार्च २०१० पर्यंत राज्यातील संपूर्ण अनुशेष भरुन काढण्याचे उद्दिष्ट साध्य करण्याच्या दृष्टीने, आता अमरावती विभागातील अनुशेष भरुन काढणे अत्यंत गरजेचे आहे. या विभागामधील, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांच्या वाढत्या घटना आणि ग्रामीण समस्या (Rural Distress) यांमुळे परिस्थिती अधिकच गंभीर झाली आहे. म्हणून, राज्य शासनाने, अमरावती विभागातील अनुशेष भरुन काढण्यासाठी संबंधित असलेल्या सर्व समस्यांचे योग्य रीतीने व वेळेवर निराकरण करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

जोडपत्र सात-क मध्ये दिलेल्या तक्त्यामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे, २००१-०२ ते २००४-०५ या पंचवार्षिक योजनेच्या कालावधीमध्ये, अमरावती विभागासाठी असलेल्या योजनांतर्गत नियत वाटपाच्या तुलनेत अमरावती विभागात झालेला प्रत्यक्ष खर्च, अत्यंत कमी असल्याचे दिसून येते. सन २००६-०७ या वर्षामध्ये या परिस्थितीत काही प्रमाणात सुधारणा

झालेली असून खर्चाचे नियतव्ययाशी असलेले प्रमाण ५६.२१ टक्क्यांपर्यंत गेलेले आहे. तथापि, विद्यमान परिस्थितीचा आढावा घेतल्यानंतर प्रथमदर्शनी असे दिसून आले आहे की, अमरावती विभागातील विशेषकरून अमरावती, अकोला व वाशिम या जिल्ह्यांतील हाती असलेले अनेक पाटबंधारे प्रकल्प अनुशेष भरून काढण्याच्या दृष्टीने पुरेशे नाहीत. या क्षेत्रातील बराचसा भाग, हा वनांनी व्यापलेला असल्याकारणाने, पर्यावरणाविषयक व वन विषयक परवानग्या न मिळाल्यामुळे अनेक प्रकल्पांना विलंब झालेला आहे. या पार्श्वभूमीवर, मार्च २०१० पर्यंत अनुशेष पूर्णपणे भरून काढण्यासाठी जल संपदा विभागाने, अमरावती विभागामध्ये चालू असलेले प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी एक कालबद्ध कार्यक्रम हाती घेणे गरजेचे आहे आणि आवश्यकता भासल्यास, तातडीने नवीन प्रकल्प हाती घेणे गरजेचे आहे. जल संपदा विभागाने आपल्या दि. ४ फेब्रुवारी २००८ च्या पत्राद्वारे सन २००८-०९ ते २०१०-११ या वर्षासाठी एक प्रस्तावित वित्तीय आणि भौतिक कार्यक्रम राज्यपालांच्या कार्यालयाकडे सादर केलेला असून तो जोडपत्र सात-अ आणि सात-ब यांमध्ये दर्शविण्यात आलेला आहे. उपरोक्त कार्यक्रम अंमलात आणून त्याद्वारे मार्च २०१० पर्यंत अमरावती विभागातील २०६३.६५ कोटी रुपयांचा अनुशेष भरून काढण्यात येईल व उर्वरित ४१४ कोटी रुपयांचा अनुशेष, जोडपत्र सात-ड मध्ये दिलेल्या तक्त्यामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे त्यापुढील वर्षात भरून काढण्यात येईल.

जल संपदा विभागाने, उपरोक्त कार्यक्रमाचे कालबद्ध रीतीने काटेकोर अनुपालन करावे, असे निदेश माननीय राज्यपालांनी दिलेले आहेत. अमरावती विभागातील अनुशेष दूर करण्याचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी चालू असलेले प्रकल्प पूर्ण करणे पुरेसे नसल्यामुळे, जल संपदा विभागाला प्रशासकीय मान्यता मिळालेल्या प्रकल्पांची अंमलबजावणी सुरु करणे, अद्याप प्रशासकीय मान्यता न मिळालेल्या प्रकल्पांना मान्यता मिळवण्यासाठी प्रयत्न

करणे, तपासणी चालू असलेल्या प्रकल्पांची तपासणी पूर्ण करणे अशा विविध पातळ्यांवर त्वरेने कामे करण्याची आवश्यकता आहे. महाराष्ट्र जल संपदा नियामक प्राधिकरणाने, अमरावती विभागातील अनुशेष दूर करण्याकरीता जल संपदा विभागाने तयार केलेल्या वित्तीय व भौतिक कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीचे संनियंत्रण करावे आणि त्याचा नियतकालिक अहवाल राज्यपालांकडे सादर करावा असा निदेश माननीय राज्यपालांनी दिलेला आहे. प्रकल्पांना वेळेवर मान्यता देणे, भूमी संपादनाची प्रक्रिया जलद करणे, विभागामधील तपासणी पथके बळकट करणे, अमरावती विभागातील अनुशेष दूर करण्याच्या प्रयोजनार्थ आवश्यक असलेल्या प्रकल्पांचे संनियंत्रण करण्यासाठी कार्यतत्पर कर्मचारी असलेली शाखा निर्माण करणे, पुरेसे मनुष्यबळ पुरवणे आणि प्रकल्पांकरीता भारत सरकारकडून आवश्यक असलेल्या परवानग्या मिळवणे यांसारख्या उपाययोजना करून त्याद्वारे प्रशासकीय पातळीवर येणाऱ्या समस्या दूर करून राज्य शासनाने चालू असलेले प्रकल्प पूर्ण करण्याची आणि अमरावती विभागातील अनुशेष भरून काढण्यासाठी आवश्यक असलेले नवीन प्रकल्प हाती घेण्याची प्रक्रिया सुकर करावी असेही निदेश मा.राज्यपालांनी दिलेले आहेत. १०००० हेक्टर पेक्षा कमी मशागत योग्य लाभक्षेत्र असणाऱ्या प्रकल्पांना पर्यावरण दृष्ट्या परवानग्या देण्याचा अधिकार प्रदान केलेल्या राज्य पर्यावरण समितीची राज्य शासनाने अद्याप स्थापना केलेली नसल्याचे निदर्शनास आले आहे. राज्य शासनाने राज्य पर्यावरण समिती स्थापन करण्याची व त्याकरीता पर्यावरण व वन मंत्रालयाकडून मान्यता मिळवण्याची प्रक्रिया त्वरेने पूर्ण करावी, असा निदेश मा. राज्यपालांनी दिलेला आहे.

जल संपदा विभागाने अमरावती विभागासाठी तयार केलेल्या भौतिक व वित्तीय कार्यक्रमांमध्ये स्थानिक क्षेत्राच्या अनेक लघु पाटबंधारे प्रकल्पांचा समावेश आहे आणि ते प्रकल्प जल संधारण विभागाकडून राबविण्यात येत

आहेत. हे प्रकल्प वेळेवर पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने राज्य शासनाने जल संपदा विभाग व जल संधारण विभाग या दोन विभागांमध्ये योग्य तो समन्वय साधावा आणि स्थानिक क्षेत्राच्या लघु पाटबंधारे प्रकल्पांना मान्यता देण्याच्या प्रक्रियेमध्ये सुसूत्रता आणावी, असा निदेश मा. राज्यापालांनी दिला आहे.

७. आंतरराज्यीय निवाड्यांची अंमलबजावणी

७.१ विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळे आदेश, १९९४ याच्या नियम ७ (५) (सात) मध्ये अशी तरतूद आहे की, विकास खर्चासाठी संभाव्य रक्कम काढताना, आणि त्यानंतर राज्यपालांद्वारे तीन प्रदेशांमध्ये त्यांचे वितरण करताना, आंतरराज्यीय करारांची किंवा आंतरराज्यीय निवाड्यांची आणि न्यायालयीन निर्णयांची अंमलबजावणी करण्याच्या संबंधातील खर्चासाठी आवश्यक असलेल्या रकमा विचारात घेण्यात याव्यात. राज्य शासनाने, अनौपचारिकरीत्या राज्यपालांना विनंती करून असे निदर्शनास आणले आहे की, कृष्णा नदी खोऱ्यातील महाराष्ट्राच्या एकूण ५६० टिएमसी इतक्या वाटयापैकी, ५२ टिएमसी एवढा पाण्याचा साठा अद्याप करावयाचा असून त्यासाठी पुढील तीन वर्षांमध्ये महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळास रुपये १७५० कोटी इतक्या नियतव्ययाची तरतूद करण्याची आवश्यकता आहे, आणि अशी तरतूद केली नाही तर, दुसऱ्या कृष्णा खोरे जल विवाद न्याधिकरणासमोर महाराष्ट्राच्या हितास धोका पोहचेल. याशिवाय, पुढील दोन वर्षांमध्ये सुमारे ५० टिएमसी पाण्याचा साठा निर्माण करण्याकरिता बांधकामाच्या पुढील टप्प्यात असणारे प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी महाराष्ट्र शासन कटीबंध आहे असे विद्यमान लवादासमोर राज्याचे तज्ञ साक्षीदार श्री एस्.टी.देवकुळे यांनी यापूर्वीच निवेदन केलेले आहे अशी राज्य शासनाने माहिती दिली आहे. म्हणून राज्य शासनाने,

विकास मंडळे नियमांच्या खंड ७ (५) (सात) खालील तरतुदी विचारात घेता निदेशांमध्ये फेरबदल करुन, पुढील २-३ वर्षांसाठी उर्वरित महाराष्ट्र प्रदेशाकरिता वाढीव नियत वाटपाची तरतूद करण्यासाठी राज्यपालांना अनौपचारिक विनंती केलेली आहे.

७.२ आंतरराज्यीय नदी न्यायाधिकरणासमोरील आपल्या बांधीलकीची पूर्तता करण्यासाठी तसेच आंतरराज्यीय निवाड्यांच्या अंमलबजावणीसाठी संपूर्ण राज्याच्या गरजेचे महत्व राज्यपालांना पूर्णपणे माहित आहे. तथापि, राज्यपालांनी असे प्रतिपादन केले आहे की, कोकण वगळता राज्यातील बहुतांश चालू असलेले पाटबंधारे प्रकल्प हे, आंतरराज्यीय नद्यांच्या खोऱ्यामधील आहेत. जसे गोदावरी व कृष्णा हे नदी खोरे आंतरराज्यीय न्यायाधिकरण लवादामध्ये समाविष्ट आहेत आणि तापी नदी खोरे, मध्यप्रदेश बरोबर केलेल्या उभयपक्षी करारामध्ये समाविष्ट आहे. म्हणून जेव्हा खंड ७(५)(सात) च्या उपयोगितेची २००६ मध्ये तपासणी केली तेव्हा दि. ६ मार्च २००६ च्या निदेशांच्या परिच्छेद ५.३ मध्ये असे विनिर्दिष्ट केले होते की, उक्त नियमाचा आशय विचारात घेऊनच अपूर्ण पाटबंधारे प्रकल्पांसाठी निधीची तरतूद हा घटक निधीच्या नियतवाटपाच्या प्रयोजनार्थ विचारात घेण्यात येईल. म्हणून, वित्तीय वर्ष २००६-०७ पासून अनुशेष आणि निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र या घटकांचा भारांक अनुक्रमे १० टक्के व ५ टक्के इतका कमी करुन चालू असलेल्या प्रकल्पांना १५ टक्के इतका भारांक देण्यात आला आहे. राज्य शासनाचे असे म्हणणे आहे की, सदर सूत्राचा वापर केल्याने, जरी अनुशेष दूर करण्याच्या निधीमध्ये वाढ झालेली असली तरी, आंतरराज्यीय न्यायाधिकरणांमधील, विशेषतः, कृष्णा खोऱ्याच्या संबंधात राज्याच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी, उपलब्ध असलेला निधी पुरेसा नाही. आता, कृष्णा खोऱ्याच्या नवीन न्यायाधिकरणाचे कामकाज सुरु झालेले असल्याने आणि विविध राज्यांच्या दाव्यांची व

प्रति-दाव्यांची सुनावणी सुरु झालेली असल्याने, यापूर्वी २००६ मध्ये घेतलेल्या भूमिकेचे पुनर्विलोकन करणे व न्यायाधिकरणासमोरील नदी काठावरील इतर राज्यांच्या तुलनेत राज्याच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी आवश्यक ती तरतूद करणे अनिवार्य झाले आहे. अशा प्रकारे, महाराष्ट्रातील कृष्णा नदी खोऱ्यातील सिंचन प्रकल्पांची गरज विचारात घेणे ही तातडीची बाब बनली आहे.

७.३ तथापि, कृष्णा नदी खोऱ्यातील प्रकल्पांसाठीच्या अतिरिक्त नियतव्ययाच्या विनंतीचा विचार करण्यापूर्वी, पहिल्या कृष्णा खोरे जल विवाद न्यायाधिकरणाने नियत वाटप केलेल्या ५६० टीएमसी पाण्याचा प्रत्यक्ष साठा करण्यासाठी महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाने कृष्णा नदी खोऱ्यामध्ये हाती घेतलेल्या प्रकल्पांचे नियोजन व अंमलबजावणी, यांचे मूल्यमापन करण्याची राज्यपालांना आवश्यकता वाटली. महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ त्याचे वार्षिक अहवाल राज्य विधानमंडळाला सादर करते व त्याची एक प्रत राज्यपालांच्या कार्यालयाला देखील पाठविली जाते. महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाच्या वार्षिक अहवालांमध्ये दिलेल्या माहितीची काळजीपूर्वक छाननी केल्यानंतर, असे निदर्शनास आले आहे की, १९९९-२००० व २०००-२००१ या वर्षांमध्ये साठी निर्मितीमधील कामगिरीच्या संबंधातील आकडेवारीमध्ये खालील तक्त्यामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विसंगती आहे.

वर्ष	६ वा ते ८ वा वार्षिक अहवाल		९ वा व १० वा वार्षिक अहवाल	
	वर्षभरात निर्माण केलेला प्रत्यक्ष साठा (टिएमसी)	संचयी साठा (टिएमसी)	वर्षभरात निर्माण केलेला प्रत्यक्ष साठा (टिएमसी)	संचयी साठा (टिएमसी)
१९९६ पर्यंत	३८५	३८५	३८५	३८५
१९९६-१९९७	१५	४००	१५	४००
१९९७-१९९८	३२	४३२	३२	४३२
१९९८-१९९९	२५	४५७	२५	४५७
१९९९-२०००	२५	४८२	१४	४७१
२०००-२००१	२९	५११	०५	४७६

टिप :- सन २००१-०२ चा ६वा वार्षिक अहवाल.
सन २००२-०३ चा ७वा वार्षिक अहवाल.
सन २००३-०४ चा ८वा वार्षिक अहवाल
सन २००४-०५ चा ९वा वार्षिक अहवाल
सन २००५-०६ चा १०वा वार्षिक अहवाल

७.४ जल संपदा विभागाने आणखी असेही कळविले आहे की, सन २००१-०२ पासून जून २००७ पर्यंत, ३२ टीएमसी इतका प्रत्यक्ष पाणी साठा निर्माण करण्यात आलेला आहे. ही बाब महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाच्या नंतरच्या अहवालामध्ये देखील कळविण्यात आलेली आहे. ६ व्या ते ८ व्या वार्षिक अहवालांमध्ये कळविल्याप्रमाणे, २००१ पर्यंत निर्माण केलेल्या ५११ टिएमसी इतक्या साठयामध्ये जर ३२ टिएमसी इतके प्रमाण मिळविले तर, जून २००७ पर्यंत, निर्माण केलेल्या एकूण पाणी साठा ५४३ टिएमसी इतका होईल व त्यानंतर केवळ १७ टिएमसी एवढा पाणी साठा निर्माण करणे शिल्लक राहिल. तथापि, ९ व्या व १० व्या वार्षिक अहवालात कळविल्याप्रमाणे, महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाने कोणतीही साधार कारणे न देता, मार्च २००१ पर्यंत आपले साठा निर्मितीचे साध्य झालेले उद्दिष्ट ३५ टिएमसीने कमी केलेले असून, त्यामुळे जून

२००७ पर्यंत निर्माण झालेला प्रत्यक्ष पाणी साठा ५०८ टीएमसी इतका मर्यादित झाला आहे आणि त्यामुळे ५२ टिएमसी एवढा आणखी साठा निर्माण करणे शिल्लक राहिले आहे. आकडेवारीतील या विसंगतीमुळे, राज्याच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाची गरज नेमकी किती आहे याचे अचूक निर्धारण करणे अवघड झाले आहे.

७.५ याशिवाय, वार्षिक अहवालाच्या मूल्यमापनावरून असेही दिसून येते की, न्यायाधिकरणासमोर महाराष्ट्राची बाजू बळकट करण्यासाठी पूर्ण करणे आवश्यक असलेल्या प्रकल्पांना द्यावयाचे प्राधान्य सौम्य करण्यात आले आहे. तसेच प्रत्यक्ष साठा निर्माण करण्याशी संबंध नसलेल्या इतर प्रकल्पांकडे निधी वळविल्याने साठा निर्मितीची गती कमी झाली आहे. कृष्णा नदी खोऱ्यामध्ये ३८५ टीएमसी एवढा पाणी साठा १९९६ पूर्वीच निर्माण करण्यात आला होता हे येथे नमूद केले पाहिजे. त्यानंतर कृष्णेच्या पाण्यातील महाराष्ट्राच्या वाट्याचे संरक्षण करण्यासाठी १७५ टिएमसी इतका अतिरिक्त पाणी साठा निर्माण करावयाचा होता. तथापि, एप्रिल १९९६ ते मार्च २००७ पर्यंत रुपये १२,३९१ कोटी इतक्या मूल्याची साधनसंपत्ती खर्च होऊन देखील, अजूनही उर्वरित ५२ टिएमसी इतका पाण्याचा साठा करण्यासाठी रुपये १७५० कोटी या रकमेची मागणी करण्यात आली आहे.

७.६ या पार्श्वभूमीवर, राज्यपालांचे असे मत आहे की, पुरेशा स्पष्टिकरणाशिवाय महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाने उर्जापूर्ती कमी करण्याच्या मुद्द्याची आणि प्रत्यक्षात साध्य केलेल्या आणि अद्याप साध्य करावयाच्या साठा निर्मितीच्या बाबतीत त्यांनी पुरविलेल्या आकडेवारीची एखाद्या स्वतंत्र अभिकरणाकडून विधिग्राह्यता निश्चित करण्याची गरज आहे. महाराष्ट्र जल संपदा नियामक अधिनियम, २००५ याच्या खंड २१ च्या (१)

व (२) आणि ११ (च) चे परंतुक यातील तरतुदीनुसार, महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाला राज्यपालांच्या निदेशानुसार अनुशेष दूर करण्यासंदर्भात विशेष अधिकार देण्यात आले आहेत. ते विचारात घेऊन राज्यपाल असे निदेश देत आहेत की, महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाने, आपल्या वार्षिक अहवालांमध्ये दिलेल्या साठा निर्मितीच्या व प्रकल्प पुर्ण केल्याच्या संबंधातील आकडेवारीचे परिक्षण करण्याचे काम महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाने हाती घ्यावे आणि आपले निष्कर्ष प्राधान्याने तीन महिन्यांच्या आत सादर करावेत. याशिवाय, महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाने कृष्णा नदी खोऱ्यामध्ये यापूर्वीच केलेल्या आणि अद्याप साध्य करावयाच्या पाण्याच्या साठ्याचे तंतोतंत प्रमाण नमूद करावे आणि त्यासाठी आवश्यक असणारे प्रकल्प आणि निधी यांचा देखील विनिर्देश करावा. महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाकडून अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर, महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाने निश्चित केलेल्या साठी निर्मितीसाठी अतिरिक्त निधी पुरविण्यासंबंधी नियम ७(५) (सात) अन्वये निर्णय घेता येईल.

७.७ दरम्यान, १७ टिएमसी इतक्या अविवादित उर्वरित साठा निर्मितीचे लक्ष्य गाठण्यासाठीच्या व्यवस्थेचा विचार करता येईल. ढोबळ अंदाजानुसार आणि जल संपदा विभागाने कळविल्याप्रमाणे, ५२ टी एम सी इतक्या पाण्याच्या साठा निर्मितीचा एकूण खर्च लक्षात घेता, कृष्णा नदी खोऱ्यातील १७ टिएमसी इतक्या पाण्याच्या साठा निर्मितीसाठी आवश्यक असलेली रक्कम सुमारे रु.५३० कोटी इतकी होते. निदेशांच्या जोडपत्र-सहाच्या स्तंभ ६ मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे, उर्वरित महाराष्ट्रसाठीच्या नियतव्ययातील महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाचा वाटा विचारात घेतल्यानंतर, २००८-०९ या वित्तीय वर्षात १७ टी एम सी इतक्या पाण्याच्या साठा

निर्मितीसाठी आवश्यक असलेल्या उर्वरित रकमेची अतिरिक्त तरतूद करता येईल.

७.८ तथापि, राज्यपालांचे असे मत आहे की, आंतरराज्यीय निवाड्यांच्या अंमलबजावणीचा संबंध केवळ एका नदी खोऱ्यापुरता मर्यादित असू नये. जरी कृष्णा खोऱ्यातील प्रकल्पांची गरज विचारात घेणे ही तातडीची बाब असली तरी इतर नदी खोऱ्यांकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. म्हणून, कृष्णा नदी खोऱ्यातील उर्वरित पाणी अडविण्यासाठीचे प्रकल्प अत्यंत जलद गतीने हाती घेतानाच आंतरराज्यीय निवाडे व द्विपक्षीय करार याअंतर्गत येणाऱ्या इतर नदी खोऱ्यातील प्रकल्पांचीही द्रुत गतीने अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. महाराष्ट्रात, कृष्णा, गोदावरी व तापी या तीन प्रमुख आंतरराज्यीय नद्या आहेत. कृष्णा व गोदावरी या दोन नद्यांचे आंतरराज्यीय निवाड्याद्वारे नियमन करण्यात येते. तर, तापी नदीचा द्विपक्षीय करारात समावेश होतो. या तीन नदी खोऱ्यांतील महाराष्ट्राच्या वाटयाला आलेल्या पाण्याच्या वापराची स्थिती, आतापर्यंत साठविलेल्या आणि अद्याप साठवावयाच्या पाण्याचे प्रमाण याबाबतचा तपशील **जोडपत्र-आठ** मध्ये दिलेला आहे. असे निदर्शनास आले आहे की, गोदावरी नदी खोऱ्यात राज्याकरीता उपलब्ध असलेल्या एकूण पाण्यापैकी २०२.८५ टिएमसी इतक्या पाण्याच्या साठा निर्मितीसाठी अद्याप नियोजनही झालेले नाही. याशिवाय, १७६.३७ टिएमसी इतक्या पाण्याचा साठा निर्मितीच्या प्रकल्पांची कामे अद्याप प्रगतीपथावर आहेत. त्यापैकी, ७१.२२ टिएमसी इतक्या पाण्याचे प्रकल्प मराठवाड्यात, गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळाकडे आहेत आणि १०५.१५ टिएमसी इतक्या पाण्याचे प्रकल्प विदर्भात, विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळाकडे आहेत. त्याचप्रमाणे, तापी नदी खोऱ्यात ८५.६५ टिएमसी इतक्या पाण्याचा साठा निर्मिती करण्याबातच्या प्रकल्पांचे काम प्रगतीपथावर आहे, यापैकी ६०.९५ टिएमसी इतक्या पाण्याचा साठा

निर्मिती करण्याचे प्रकल्प, तापी पाटबंधारे विकास महामंडळाकडे आहेत, आणि उर्वरित प्रकल्प विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ आणि गोदावरी पाटबंधारे विकास महामंडळ यांच्याकडे आहेत.

७.९ राज्यपालांचे असे मत आहे की, आंतरराज्यीय निवाड्यांच्या अंमलबजावणी संबंधात राज्याच्या हिताचे रक्षण करता यावे म्हणून, कृष्णा, गोदावरी आणि तापी या नदी खोऱ्यांमध्ये पाण्याच्या साठी निर्मितीसाठी आवश्यक तो निधी पुरविण्याकरीता, नियम ७(५) (सात) अन्वये विशिष्ट व्यवस्था करण्याची गरज आहे. २००८-०९ या वित्तीय वर्षात, कृष्णा खोऱ्यात १७ टिएमसी इतक्या अविवादित उर्वरित पाणी साठा निर्मितीसाठी निधीची आवश्यकता असल्याने इतर दोन नदी खोऱ्यांनाही, त्या प्रमाणातच निधी उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

७.१० राज्यपालांच्या आणखी असेही निदर्शनास आले आहे की, कोकण या उप-प्रदेशातील पश्चिम वाहिनी नद्या आंतरराज्यीय निवाड्यात समाविष्ट होत नसल्यामुळे उपरोक्त व्यवस्थेत कोकणातील नदी खोऱ्यांचा विचार करण्यास कोणतीही जागा नाही. राज्यपालांचे असे मत आहे की, नियम ७(५) (सात) च्या तरतुदीनुसार उपलब्ध करण्यात येणाऱ्या साधनसंपत्तीचा राज्यातील बहुतांश क्षेत्रांला लाभ करून देताना त्यापासून कोकणाला वंचित ठेवता कामा नये. शिवाय कोकणातील नदी खोऱ्यात उपलब्ध होणाऱ्या एकूण पाण्यापैकी निर्मित साठा आणि त्याचा वापर, जल संपदा विभागाने त्यांच्या दिनांक २९ फेब्रुवारी २००८ रोजीच्या पत्राद्वारे कळविल्याप्रमाणे अत्यंत कमी आहे. म्हणून, कोकणातील पाटबंधारे प्रकल्पांसाठी नियम ७(५)(नऊ) च्या तरतुदीन्वये साधनसंपत्ती पुरविण्याचा राज्यपालांचा इरादा असून त्यामध्ये संपूर्ण राज्याच्या गरजेनुसार राज्यपालांना ज्या आवश्यक वाटतील अशा खर्चाच्या इतर कोणत्याही बाबींचा यथोचित विचार करावयाचा आहे. उपरोक्त चर्चा विचारात घेता, आंतरराज्यीय निवाड्यांची अंमलबजावणी

करण्यासाठीच्या व कोकणातील पाटबंधारे प्रकल्पांच्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी अतिरिक्त साधनसंपत्ती पुरविण्याची राज्यपालांची इच्छा आहे.

७.११ तथापि, सदर अतिरिक्त निधी हा, जोडपत्र-सहा मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे राज्यपालांनी सिंचनासाठी शिफारस केलेल्या रुपये ४०२१.९८ कोटी इतका किमान नियतव्यय व त्याचे विभागवार वितरण अबाधित ठेऊन पुरवायचा आहे ही रक्कम परिच्छेद ४.३ मध्ये याआधीच स्पष्ट करण्यात आल्याप्रमाणे निश्चित करण्यात आली आहे. कृष्णा, गोदावरी आणि तापी तसेच कोकणातील नदी पात्रांच्या बाबतीतील विकास मंडळ नियम, १९९४ च्या नियम ७(५) (सात) व नियम ७(५) (नऊ) च्या तरतुदींची पूर्तता करण्यासाठी राज्यपालांनी असा निदेश दिला आहे की, राज्यपालांनी शिफारस केलेल्या रुपये ४०२१.९८ कोटी इतक्या किमान नियतव्ययाव्यतिरिक्त राज्यशासनाने रु. १००० कोटींची अतिरिक्त तरतूद करावी आणि ती निरनिराळे नदी खोरे व संबंधित पाटबंधारे महामंडळे यांच्यामध्ये पुढील पध्दतीने वितरित करण्यात यावी :-

अ.क्र.	नदी खोरे	पाटबंधारे महामंडळ	अतिरिक्त नियतव्यय
१	कृष्णा नदी खोरे	महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ	रु. ३७५ कोटी
२	गोदावरी नदी खोरे	विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ व गोदावरी पाटबंधारे विकास महामंडळ	रु. ३७५ कोटी
३	तापी नदी खोरे	तापी पाटबंधारे विकास महामंडळ	रु. १५० कोटी
४	कोकणातील नदी खोरे	कोकण पाटबंधारे विकास महामंडळ	रु. १०० कोटी
	एकूण		रु. १००० कोटी

७.१२ राज्यपालांनी आणखी असा निदेश दिला आहे की, अशारितीने पुरविण्यात आलेल्या अतिरिक्त साधनसंपत्तीचा वापर पुढील शर्तीचे काटेकोर पालन करून करावयाचा आहे :-

- (१) अतिरिक्त नियतव्ययाचा वापर हा कृष्णा, गोदावरी, तापी तसेच कोकणातील नदी खोऱ्यांमध्ये केवळ पाण्याचा साठा निर्माण करण्यासाठी करावयाचा आहे. राज्य मंत्रिमंडळाने यथोचितरित्या मान्यता दिलेल्या अशा प्रकल्पांची सूची, राज्यपालांना सादर करण्यात यावी. न्यायाधिकरणपुढे राज्याचे स्थिती सुरक्षित करण्याच्या दृष्टीने त्याच्या हिताचे रक्षण करता येईल अशा रीतीने राज्य मंत्रिमंडळाने सदर प्रकल्पांना प्राथम्य द्यावे.
- (२) रुपये १००० कोटी इतक्या अतिरिक्त निधी अंतर्गत हाती घेण्यात आलेल्या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीचे सनियंत्रण करण्याकरीता, अतिरिक्त मुख्य सचिव, नियोजन विभाग यांच्या अध्यक्षतेखाली प्रधान सचिव, वित्त विभाग आणि सचिव, जल संपदा विभाग यांचा सदस्य म्हणून समावेश असलेली एक समिती स्थापन करण्यात यावी.
- (३) सदर समितीने या कार्यक्रमांतर्गत सर्व नदी खोऱ्यांमध्ये हाती घ्यावयाच्या राज्य मंत्रिमंडळाकडून मान्यता देण्यात आलेल्या प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीचे सनियंत्रण करावे. निधी केवळ लक्षित प्रकल्पांवरच खर्च करण्यात येईल आणि वर्षाच्या अखेरीस इच्छित साठा निर्मितीचे उर्ीष्ट साध्य करण्यात येईल याची समितीला खात्री करता यावी म्हणून शासनाने योग्य ती

यंत्रणा/पध्दत विकसित करावी. समितीने या संबंधातील नियतकालिक अहवाल राज्यपालांच्या माहितीसाठी पाठवावेत.

- (४) आंतरराज्यीय न्यायाधिकरणापुढे राज्याच्या हिताला बळकटी देण्याच्या प्रयोजनार्थ, २००८-०९ या वित्तीय वर्षासाठी अशाप्रकारे दिलेला अतिरिक्त नियतव्यय केवळ रु.१००० कोटी इतकाच निर्बंधित करण्यात आला आहे. आणखी देण्यात येणारा कोणताही अतिरिक्त नियतव्यय जोडपत्र-पाच मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या सूत्रानुसारच तीन प्रदेशांमध्ये वाटून देण्यात येईल.
- (५) उपरोक्त व्यवस्था, २००८-०९ या वित्तीय वर्षासाठी असेल आणि कृष्णा खोऱ्यातील प्रकल्पांच्या अंमलबजावणी संबंधात महाराष्ट्र जल संपदा नियामक प्राधिकरणाकडून अहवाल मिळाल्यानंतर पुढील वर्षी त्यात यथोचितरित्या बदल करण्यात येईल.
- (६) महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ आता, पाणी साठा निर्मितीवर भर देऊन राज्याच्या हिताचे संरक्षण करणे ही बाब मोहिम स्वरूपात राबवेल याबाबत राज्य शासनाने खात्री करावी.

८. २००८-०९ च्या वार्षिक योजनेमध्ये सिंचन क्षेत्राकरीता नियतव्ययाचे वाटप :

आतापर्यंत जे नमुद करण्यात आले आहे त्याच्या पार्श्वभूमीवर विद्यमान अनुशेष भरून काढत असताना यापुढे अनुशेष निर्माण होणार नाही यासाठी सिंचन क्षेत्राकरीता वार्षिक योजना २००८-०९ मध्ये, पुढीलप्रमाणे वार्षिक योजनांतर्गत नियतव्यय करण्यात यावा, असे मा.राज्यपालांनी निदेश दिले आहेत.

८.१ गतकाळाप्रमाणेच सिंचन क्षेत्रामध्ये, अनुशेष , नियतव्यय आणि अनुशेषेतर नियतव्यय यांमध्ये कोणतीही फारकत असणार नाही. अर्थसंकल्पीय व अर्थसंकल्पेतर या दोन्ही नियतव्ययाचा समावेश असणाऱ्या सिंचन क्षेत्रासाठीच्या एकूण नियतव्ययातील विभागणीयोग्य नियतव्ययाचे वाटप, जोडपत्र-पाच मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे, पुढील घटकांना भारांक देऊन त्या आधारे काढलेल्या भारित सरासरी तत्वावर करण्यात यावे.

- (१) अनुशेष (१ एप्रिल २००७ रोजी) - ४५%,
- (२) लोकसंख्या (बृहन्मुंबई वगळून) - २०%,
- (३) निव्वळ पेरणी केलेले क्षेत्र - २०% आणि
- (४) प्रगतीपथावरील प्रकल्प (१ एप्रिल २००४ रोजी) - १५%.

८.२ तथापि, जोडपत्र - चार आणि जोडपत्र-चार-अ मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे वित्तीय वर्ष २००४-०५ आणि वित्तीय वर्ष २००५-०६ मधील विपर्यस्त खर्चाची जोडपत्र-सहा मध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे भरपाई करण्यात यावी. म्हणून, वित्तीय वर्ष २००८-०९ मध्ये सिंचन क्षेत्रातील रुपये ४०२१.९८ इतक्या रकमेचे प्रत्यक्ष प्रदेश-निहाय नियत वाटप पुढीलप्रमाणे आहे.

विदर्भ	- रुपये	२४८७.२९ कोटी
मराठवाडा	- रुपये	८८५.१८ कोटी
उर्वरित महाराष्ट्र	- रुपये	६५८.५५ कोटी

८.३ रुपये ४०२१.९८ कोटी या नियतव्ययाव्यतिरिक्त रु.१००० कोटीचा नियतव्यय परिच्छेद ७.११ मध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे आंतरराज्यीय नद्या व कोकणतील नद्यांच्या बाबतीत पाणी साठा निर्मितीसाठी पुरविण्यात यावा.

८.४ तसेच राज्य शासनाने, अर्थसंकल्पीय तरतुदीव्यतिरिक्त जर सिंचन क्षेत्रासाठी बाजारातून कर्जाऊ रक्कम घेतली तर, अशा प्रकारे उभारण्यात आलेला पैसा, संपूर्ण राज्य शासनासाठी असावा व त्याचे वर दर्शविण्यात आल्यानुसार तीन विकास मंडळांमध्ये समन्यायतेने वाटप करण्यात यावे.

८.५ सिंचन क्षेत्रासाठीचे नियत वाटप आणि इतर अनुशेष क्षेत्रांमधील अनुशेष दूर करण्यासाठीचा निधी वजा केल्यानंतर उर्वरित योजनांतर्गत नियतव्ययाच्या विभागणीयोग्य भागाचे तीन प्रदेशांमध्ये वाटप हे संबंधित प्रदेशांच्या एकूण लोकसंख्येच्या प्रमाणात करण्यात यावे.

८.६ मा.राज्यपालांच्या पूर्व परवानगीशिवाय, अनुशेष जिल्ह्यांमधून अनुशेषेत्तर जिल्ह्यांमध्ये आणि एका विकास मंडळाच्या क्षेत्रामधून दुसऱ्या विकास मंडळाच्या क्षेत्रामध्ये निधी वळवता येणार नाही.

८.७ या निदेशांमध्ये दर्शविण्यात आलेले नियतवाटप हे राज्य शासनाने जे सूचित केले आहे त्याच्या आधारे आहे. सिंचनासाठीच्या एकूण नियतवाटपामध्ये नंतर वाढ झाली तर जोडपत्र-पाचमध्ये विनिर्दिष्ट केलेले तेच सूत्र अशा अतिरिक्त योजनांतर्गत नियत वाटपासाठी लागू करण्यात येईल.

८.८ सन २००८-०९ च्या वार्षिक योजनेमधील सिंचन क्षेत्रातील नियतव्ययाचे संवितरण देखील काटेकोरपणे निदेशांमधील जोडपत्र-पाच मध्ये नमूद केलेल्या प्रदेश निहाय टक्केवारीनुसारच करण्यात यावे.

८.९ अर्थसंकल्प मंजूर करतेवेळी कामानुसार नियतवाटप न केल्यामुळे आणि पुढेही त्याबाबत झालेल्या विलंबामुळे, आवश्यक त्या प्रमाणात आणि आवश्यक त्या पध्दतीने खर्च केला जात नाही असे देखील निदर्शनास आले आहे. म्हणून निधीचा प्रभावीपणे वापर करण्याची आणि प्रकल्प वेळेत पूर्ण होण्याची खातरजमा करून घेण्यासाठी राज्यपालांनी असा निदेश दिला आहे की, सिंचन क्षेत्रासाठी वित्तीय वर्षाच्या सुरुवातीलाच अर्थसंकल्पात कामानुसार नियतवाटप करण्यात यावे व ते अर्थसंकल्पीय दस्तऐवजाचा भाग बनवण्यात यावे.

८.१० महाराष्ट्र जल संपदा नियामक प्राधिकरण अधिनियम, २००३ याच्या कलम ११ (च) व कलम २१ (१) आणि (२) च्या तरतुदीनुसार महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाकडे, राज्यपालांच्या निदेशांच्या अंमलबजावणीच्या संनियंत्रणाची जबाबदारी सोपवण्यात आली आहे. महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरण अधिनियम, २००३ च्या उपरोक्त तरतुदींना अनुलक्षून, महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाने, निदेशांच्या अंमलबजावणीचा नियतकालिक आढावा घ्यावा आणि राज्यपालांनी असा निदेश दिला आहे की, महाराष्ट्र जलसंपदा नियामक प्राधिकरणाला तसे करणे शक्य व्हावे याकरीता राज्य शासनाने उचित यंत्रणा प्रस्थापित करावी आणि राज्यपालांच्या माहितीसाठी तिमाही अहवाल सादर करावा.

८.११ शासन व्यवस्थेशी निगडीत बाबी :

दिनांक १ मार्च २००७ च्या निदेशांमध्ये महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी, मागासक्षेत्रातील शासन व्यवस्थेशी निगडीत बाबींवर चिंता व्यक्त केली होती आणि अधिकारांचे प्रत्यायोजन, अपुरा कर्मचारीवर्ग, अपुरा निधी, आवश्यक कार्यालयीन सुविधांचा अभाव आणि शासन व्यवस्थेशी निगडीत अन्य बाबी

यासारख्या समस्या सर्व प्राथम्याने सोडविण्यात याव्यात अशी इच्छा व्यक्त केली होती. पुढील दोन वर्षात जो अनुशेष भरून काढावयाचा आहे त्याचे केंद्रीकरण अमरावती विभागातील ५ जिल्हयांमध्ये झाले असून तेथे हाती असलेले प्रकल्प व अनुशेष दूर करण्यासाठी आवश्यक असणारे प्रकल्प यात उघड तफावत आहे. ही वस्तुस्थिती विचारात घेतल्यास शासन व्यवस्थेशी निगडित बाबींच्या मुद्याला अधिकच महत्व प्राप्त होते. पुरेसा कर्मचारी वर्ग पुरविणे, भुसंपादन व पुनर्वसन प्रक्रिया अधिक गतिमान करणे आणि प्रभावी सनियंत्रण यंत्रणा उभी करणे यासारख्या शासन व्यवस्थेशी निगडित बाबींची सोडवणूक केल्याखेरीज, प्रगतीपथावरील प्रकल्प वेळेवर पूर्ण करणे आणि नवीन प्रकल्प त्वरेने हाती घेणे या बाबी सुकर होणार नाहीत. सबब, मा. राज्यपालांनी दिनांक १ मार्च २००७ च्या निदेशांमधील परिच्छेद ६.९ मध्ये व्यक्त केलेल्या चिंता आणि अपेक्षांचा ते पुनरुच्चार करत आहेत.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

स्वा/-

राजभवन, मुंबई.
दिनांक : मार्च २००८

(सीताराम कुंटे)
राज्यपालांचे सचिव.